

УДК 82.09(045)

КРАЄЗНАВЧІ ПУБЛІКАЦІЇ КАРЕЛА ЗАПА: ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Соломія КОСТЬ

*Львівська комерційна академія,
вул. Тершаківців, 5, Львів, Україна, 79044*

У статті проаналізовано краєзнавчі публікації К. Запа, зокрема їхні жанрові особливості. На думку автора, ці публікації написані в жанрі репортажу, «репортажність» – важлива риса цих публікацій. К. Зап був одним із творців репортажу як жанру в чеській журналістиці.

Ключові слова: Карел Зап, краєзнавчі публікації, репортаж, історія чеської журналістики.

Карел Зап – відомий чеський письменник, публіцист, критик, краєзнавець середини XIX ст. Увага до цієї постаті зумовлена кількома чинниками: 1) Карел Зап перебував у Львові, коли в середовищі галицьких українців починався процес пошуків свого національного «я», процес національної ідентифікації (К. Зап прибув до Львова 1836 року, а наступного року, як відомо, вийшла друком «Русалка Дністрова», що суттєво вплинула на національне відродження і розвиток української літератури); 2) його краєзнавчі публікації (як і всю публіцистичну й літературно-критичну діяльність) можна розглядати в контексті ідеї слов'янської єдності, що була на той час досить популярна серед слов'янських народів; 3) краєзнавчі публікації К. Запа доповнюють досить різноманітну і багату історіографію Львова.

Зазначимо, що діяльність і творчість К. Запа достатньою мірою не вивчено, хоча згадки про нього знаходимо у працях як чеських [4], так і українських вчених [1].

Щодо проблеми, зафіксованої у назві статті. Вона не є несподіваною чи випадковою. К. Зап був редактором і журналістом, критиком і публіцистом, письменником і літературознавцем, а це неминуче спонукає такого автора до осмислення жанрових проблем своїх публікацій. Треба взяти до уваги і той факт, що в середині XIX ст. система жанрів в літературі (особливо в українській) продовжувала розвиватися, формуватися, а в журналістиці це був лише період становлення цієї системи.

Актуальності проблематики статті додає той факт, що вчені активно продовжують досліджувати теорію жанрів. Якщо йдеться про наше найближче зарубіжжя, то відзначимо появу нового посібника російського дослідника О. Тертичного [3], хоча висловлює він і досить дискусійні думки щодо поділу жанрів.

Можна назвати цілу низку посібників із теорії жанрів, що вийшли у Польщі [6]. Це можна пояснити. Європейська традиція дослідження жанрів дуже багата, адже

генологією (наукою про жанри) вперше зайнявся ще Арістотель. Термін «генологія» на означення науки (розділу в теорії літератури), присвячені дослідженню літературних жанрів, запропонував французький вчений П. Ван Тігель, але саме Ст. Скварчинська, польська дослідниця, ввела цей термін в науковий обіг, її відома фундаментальна праця – «Вступ до науки про літературу». Успіх цієї праці в академічному середовищі спонукав до активного дослідження жанрової проблематики і тих польських учених, які вивчали і вивчають теорію журналістики. Ось чому можна назвати таких дослідників журналістських жанрів як З.Бауер, З. Калішевські, К. Вольни-Зможинські, В. Фурман, М. Войтакова, В. Пісарек та ін.

Історіографію проблеми поповнили і праці чеських дослідників, співавторів посібників «Журналістика в інформаційному суспільстві: діджиталізація й інтернетизація журналістики», «Про репортаж та репортерів», «Розмова про інтерв'ю» [5].

Мету дослідження ми, власне, вбачаємо в тому, щоб проаналізувати деякі важливі особливості краєзнавчих публікацій К. Запа і детальніше визначити їхній жанр.

На жаль, в українському журналістикознавстві (чи, якщо ширше, в науці про соціальні комунікації) праць, що стосуються дослідження теорії жанрів, мало, хоча є кілька важливих позицій. Принципово інша ситуація в літературознавстві. На наш погляд, варто звернути увагу на монографію Х. Копистинської «Жанр, жанрова система у просторі літературознавства» [2]. Автор порушує різні аспекти вивчення жанру, формулює зміст понять «жанр» і «жанрова система». Праця цінна і тим, що Х. Копистинська широко використовує чеську літературу, серед інших – і твори сучасників К. Запа.

Принагідно зазначимо, що теорія і практика європейської (світової) журналістики і української по-різному тлумачать деякі поняття. Скажімо, це стосується таких жанрів, як фейлетон, репортаж, нарис, бо в європейській практиці до публіцистичних жанрів зачисляють ті публікації, в яких головним є не просто коментування, аналіз, а в яких відчутне і є головним авторське, суб'єктивне «я».

З огляду на це і цікаво проаналізувати жанрові особливості тих краєзнавчих публікацій К. Запа, які в контексті традицій європейської журналістики можна визначити як репортаж. Річ у тім, що ці публікації, якщо керуватися визначеннями українських дослідників, їх треба було б назвати подорожнім нарисом. Чи суттєво, в якому жанрі той чи інший автор пише або хоче написати свій твір? На перший погляд, ні. Зрештою, зразком подорожнього нарису можна вважати «Подорож із Петербурга до Москви» О. Радіщева, «Мандрівку в Арзрум» О. Пушкіна, «По Сибіру» і «Острів Сахалін» А. Чехова, були аналогічні публікації в західноукраїнській журналістиці у період міжвоєнної доби (О. Назарук, наприклад). На сучасному етапі далеко за межами Польщі відомі публікації Р.Капусцінського.

В умовах глобалізаційних процестів, можна і варто переглянути деякі застарілі уявлення про ті чи інші жанри, адже попри певні усталені засади й правила методика роботи сучасного журналіста має бути універсальною. Проте аналіз цих складних теоретичних проблем виходить за межі статті, ось чому, повторюємо, її мету ми вбачаємо в тому, щоб зрозуміти головні жанрові особливості краєзнавчих публікацій К. Запа.

Так, у 1843–1844 рр. вийшла праця К. Запа «Дзеркало життя Східної Європи» (друге видання у 1863 р.) – книга розповідей у трьох частинах про Східну та Північно-Східну Галичину. У перших двох частинах, які вийшли під спільним заголовком «Картини, повісті, анекдоти з національного і суспільного життя» (1843), автор розповідає про суспільне і побутове життя поляків та українців. Основною і найбільш ґрунтовною є третя частина збірника – «Стежки і прогулянки по Галицькій землі» (1844), яка складається з 11 розділів, у яких К. Зап передав свої враження від подорожей по містечках Східної Галичини, докладно описав побут, пісні, звичаї їх мешканців, які мав можливість спостерігати особисто. При написанні «Стежок і прогулянок по Галицькій землі» автор намагався ознайомити своїх читачів із побутом і звичаями як українського, так і польського населення Галичини, хоча описував він і побут євреїв.

З погляду краєзнавчого найширше показано Різдвяні свята. Так, у четвертому розділі К. Зап описував свою подорож до містечка П... і відвідини свого приятеля пана Р., у якого він святкував Різдвяні свята. Багато уваги К. Зап приділив опису давнього святкового одягу польської шляхти, специфічних різдвяних страва, побуту та звичаям польського населення в Галичині. Автор також не оминув своєю увагою традиційні народні звичаї українців під час святкування Різдва українців, які він описав п'ятому у розділі праці. Дія відбувалася у маленькому селі Чехів. (На думку К. Запа, це село було колишнім поселенням чеських вояків, підтвердження чого – реєстр колишніх мешканців села – Когут, Кучера, Прохазка). К. Зап, як гість місцевого греко-католицького священика, мав можливість ознайомитися із святкуванням Різдва у греко-католиків, тобто в українців. Так, він детально розповідає про сім'ю українського священика, про святкові страви, зокрема про кутю, особливий інтерес у нього викликали колядки, повір'я, різдвяні звичаї, а деякі з них він зафіксував: «...кутя закінчувала вечерю і старша господиня у доброму настрої, взяла ложку повну куті та шпурнула нею до стелі, так що кутя прилипла до балки, при цьому промовляючи: «Дай Боже, щоб вам бджоли роїлися» [7:117]. За словами К. Запа, обряди східнослов'янської церкви (греко-католицької) у кожного, хто народився і виховувався на заході європейської рівнини, спочатку якщо і не захоплення, то все ж інтерес викличуть. Вразили автора і різдвяні колядки, які, він сприйняв: «...як відгомін давно забутого слов'янського світу, як панегірики забутих богів, звуки ідилічного патріархального життя, який не знав прокляття жорстокого татарина, нелюдського пана...в цю хвилину розквітало істинне природне життя в душі простотушного Русина» [7: 119].

Другою важливою краєзнавчою публікацією К. Запа є розвідка «Спогади про Львів», опублікована у 1845 р., в часописі *ČSM* (*Časopis Českého Muzea*), яка містить два розділи. Перший присвячений огляду міста і громадському життю, другий – Великоднім святам. Цей твір можна назвати навіть науковою студією, і вона особливо важлива для вивчення тогочасного Львова. Тут є не лише історичні та географічні описи міста – автор лаконічно розповів про мешканців, архітектуру, народні звичаї.

Зокрема, він приділив увагу опису Великодня та народних забав під час його святкування. Це все досить докладно відтворювало побут, звичаєвість та обрядовість мешканців Львова. Святкування у передвеликодню суботу біля собору Успіння Пресв.

Богородиці (Латинська катедра) К. Зап описує так: «...годинник б'є п'яту годину, відкриваються центральні двері катедри і на вулицю виходить процесія, з якою тричі навколо храму проходить архієпископ. Частина війська стоїть із зброєю, попереду крокують члени братства, чоловіки і жінки, всі із засвіченими восковими свічками в руках, перед ними йде дідусь у старопольському жупані із золототканим поясом, несучи патерицю із образом Матері Божої, хоругву братства, далі цехові прапорці, військовий підрозділ, міщани, магістрат, духовенство, понтифікат ід балдахіном, перші львівські достойники» [8: 576].

К. Зап розповідає читачам і про святкування Великодня у греко-католиків, що відбувалося у різних місцях міста – у соборі св. Юрія, у церкві семінарії та Волоській церкві. Початок святкування Великодня в храмі св. Юра розпочинається так: «...процесія священників виходить із храму, який зачинають за ними на ключ. Після молитви на вулиці звучить славний спів «Христос Воскрес», лунають постріли, видзвонюють дзвони, а «Христос Воскрес» наповнює урочисто освітлену базиліку радісним гомоном» [8:580].

Краєзнавчі публікації К. Запа про Львів відображають вагому проблематику його творчості. К. Зап поєднав інтерес до побуту мешканців Львова із інтересом до питань громадського і політичного характеру. Важливим висновком є і те, що К. Зап однаковою мірою цікавився побутом як українців, так і поляків – двох основних етносів, які населяли тоді Галичину, що було характерним і для Львова.

У творчому доробку К. Запа є не лише суто краєзнавчі публікації він цікавиться також і історією Львова. У «Спогадах про Львів». Автор ознайомив читачів з історією міста Львова княжих часів. К. Зап згадує найвищі узгір'я, що складаються з трьох гір – Лису, Замкову – «на якій вже від замку нічого не побачиш» та гору Лева – «пусту, розкопану і сумну». На думку К. Запа, коли Львів був столицею Галицько-Волинського князівства, він мав своє власне первісне обличчя, про яке ми зможемо довідатися з нечисленних пам'яток, а згодом «...щоденний приїзд нових і нових чужинців, усе це Львів цілком змінило, і старий Львів зараз у новому Львові потонув, і нічим вже від інших подібних міст сучасної Європи не різниться. Такі ж будинки, вулиці, дороги, мости і променади всюди одні і ті ж, що у Відні та Берліні, що у Стокгольмі та Парижі» [8: 556]. Багато уваги К. Зап приділив опису львівських вулиць. Ось як описав К. Зап околиці вулиці Городоцької: «...біля костелу св.Анни вийдеш на Гродецьку (тепер вул. Городоцька), непривабливу, бо ж повна євреїв...Тут же стоїть біля монастиря Бригіток нова крайова тюрма...далі велика будівля графа Скарбка з театром, з однієї його сторони Краківська площа, а з другої – нижні вали...» [8: 557].

Оскільки Львів був багатонаціональним і багатоконфесійним, то К. Зап відвідував церкви всіх наявних тоді конфесій. Він коротко оповідає історію львівських соборів: (римо-католицького Успіння Пресв. Богородиці, греко-католицького св. Юрія, вірменського Успіння Пресв. Богородиці), церков (Успіння Пресв. Богородиці), костелів Домініканського, Єзуїтського, Бернардинського.

Свою розповідь він розпочинає з римо-католицького собору Успіння Пресв. Богородиці (Латинської катедри). Ось як він його бачив: «Велика і досить славет-

на будівля, ще з часів першого поселення німців у Львові в XIV столітті... Готичне склепіння, вікна такі самі, як і колони, високі та вузькі, нові вівтарі, декілька надгробків, на стелі і стінах фрески, по боках шість каплиць. За нинішнього архієпископа Піштека все зі смаком відновлено та доповнено гарним, новим органом... Від тих написів, надгробків віє, принаймні, дух минулого цієї землі, це частина історії народу» [8:569]. У такому ж стилі автор нам змальовує Вірменський собор: «Тепер підемо до вірмен. Вірмени мають тут єдиний храм, ... так схований і непомітний, що його незнайомий легко не зауважить... Входимо з вулиці до церковного подвір'я, яке вимощене надгробними плитами здебільшого з вірменськими написами. Храм невеликий, наполовину у землю запалий у стилі ніякім. Відвідують його побожні католики різного обряду, і латинського, і візантійського» [8:570-571].

Цікавили К. Запа й українські храми – церква Успіння Пресв. Богородиці (Волоська церква), собор св. Юрія. В описі українських церков К. Зап звернув увагу на архітектурний стиль, на інтер'єр. Ось якою він бачив Волоську церкву: «Всередині храм – тісний, темний і негарний. Цікавішою є прилегла каплиця під вежею у дворі Ставропігійського братства, яка своїми трьома банями у візантійському стилі виглядає як коштовна скринька» [8:572].

Згодом такі ж краєзнавчі розповіді про чеські містечка він публікував у чеських часописах – «Květu» та «Světozor». Ось деякі із них – «Тинський храм у Празі» (1854), «Празький храм св. Віта» (1858), «Каплиця св. Хреста і св. Катерині в Карлштейні» (1858). Грунтовними були праці К. Запа про Прагу – «Опис головного королівського міста Праги для іноземців і мешканців, з планом і двома краєвидами на місто» («Popsání král. hlavního města Prahy pro cizince a domácí, s planem a dvěma pohledy na město», 1835), «Спогади про Прагу» («Pomněnky na Prahu», 1845), з планом і гравюрами, чеською та німецькою мовами, «Путівник по Празі...» («Průvodce po Praze: potřebná příruční kniha pro každého, kdo se s pamětnostmi Českého hlavního města seznámiti chce», 1848) та ін.

Серед краєзнавчих публікацій, присвячених Чехії, цікавою для нас є розвідка про відомий храм у Празі «Костел Божої Матері перед Тином...» («Hlavní farní chrám Nanebevzetí Panny před Týnem ve starém městě Pražském, jeho osudy, historické, starožitné a umělecké památnosti», 1854), одна із важливих історико-культурних пам'яток XIV ст. Багато уваги приділив він опису інтер'єру храму Божої Матері перед Тином, а саме вівтарній частині, каплицям, гробницям, готичній скульптурі та бароковому оздобленню.

У 1868 р. К. Зап опублікував «Опис королівського замку, головного храму св. Віта і всіх інших костелів і світських будівель на Градчанах у Празі» («Popis královského hradu, hlavního chrámu u sv. Víta a všech jiných kostelův a světských stavení na Hradčanech v Praze»). Ця праця складається з невеликих нарисів, наприклад «Празький королівський замок», «Кафедральний храм св. Віта», «Градчани», «Монастир на Страхові», «Шварценберські будинки, Тосканський палац і шпиталь» та ін.

Як бачимо, джерельна база для дослідження жанрових особливостей краєзнавчих публікацій К. Запа значна. Б. Освальдова, упорядник і співавтор підручника «Про репортаж, про репортерів» зазначає, що в написанні репортажу стикаються аспекти репортерські (актуальна інформація, факти) і публіцистичні (власний погляд, по-

шук причин і взаємозв'язку). Звичайно, не можна стверджувати, що К. Зап був типовим репортером, все-таки він був більшою мірою публіцистом. В його краєзнавчих публікаціях ми можемо вбачати певний відгомін романтизму слов'янської літератури і політичної думки середини ХІХ ст. і можна зауважити в тих публікаціях і певну спробу белетризації; К. Зап висловлює свою думку з приводу тих конфліктів і суперечностей, свідками яких він був (це особливо стосується публікацій про Галичину). К. Зап поєднував у своїй творчості журналістську спостережливість із детальністю вченого в описах побуту, звичаїв, обрядів і вміння зауважити щось характерне у змалюванні тих чи інших людських типів, К. Зап поєднував із цікавими мистецтвознавчими оцінками. Ми можемо зробити висновок ще про одну цікаву тенденцію його творчості – це тяжіння від малих жанрових форм до великих за обсягом краєзнавчих публікацій. Якщо ці публікації й не можна сьогодні дефініювати як репортаж у сучасному розумінні, то все ж «репортажність» була їх важливою ознакою. На нашу думку, К. Зап стояв біля витоків чеського репортажу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гонтар П.* Українсько-чеські літературні зв'язки ХІХ ст. / П. Гонтар. – Київ, 1956. – 110 с.
2. *Копистинська Х.* Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Х. Копистинська. – Львів, 2005 – 368 с.
3. *Тертычный А.* Жанры периодической печати / А. Тертычный. – Москва, 2006. – 320 с.
4. *Horák J.* Tři čeští spisovatelé v Haliči // *Věstník českého národopisu*. R. X. – Praha, 1915. – S.101–156; *Hostička V.* Karel Vladislav Zap a haličští Ukrajinci. K česko-ukrajinské kulturní vzájemnosti v první polovině devatenáctého století // *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů národů ČSSR a SSSR*. – Praha, 1958. S.69–115; *Paul K.* Několik poznámek k pobytu K. V. Zapa a Ludvíka Rittera z Rittersbergu ve Lvově // *Časopis pro moderní filologii a literatury*. – Praha, 1948. № 6. S.301–309.
5. О reportáži, о reportérech / *Osvaldová B.* *Kopáč R.*, *Tejkalová A.* – Praha, 2010. – 130 s.; Rozhovory o interview / *Osvaldová B.* *Kopáč R.* – Praha, 2009. – 167 s.; *Žurnalistika v informační společnosti: digitalizace a internetizace žurnalistiky / Osvaldová B., Tejkalová A.* – Praha, 2009. – 195 s.
6. *Wojtak M.* Gatunki prasowe. – Lublin, 2004. – 329 s.; *Wolny-Zmorzyński K., Kaliszewski A., Furman W.* Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język. – Warszawa, 2009. – 216 s.
7. *Zap K.* Cesty a procházky po Halické zemi // *Zrcadlo života na východní Evropě*. Sv. III – Praha, 1863. 235 s.
8. *Zap K.* Připomínky ze Lvova // *Časopis Českého Muzea*. – Praha, 1845. – S. 555–586.

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2010

Прийнята до друку 31.01.2011

KAREL ZAP'S PUBLICATIONS ON REGIONAL ETHNOGRAPHY: GENRE PECULIARITIES

Solomiya KOST

*Lviv Academy of Commerce,
5, Tershakivtsiv Str., Lviv, Ukraine, 79044,
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

The article analyses K.Zap's publications on regional ethnography, in particular their genre peculiarities. According to the author, those publications were written in the genre of reportage; reportage is a significant feature of those publications. K.Zap was one of the creators of reportage as a genre in Czech journalism .

Key words: Karel Zap, publications on regional ethnography, reportage, history of Czech journalism .

КРАЕВЕДЧЕСКИЕ ПУБЛИКАЦИИ КАРЕЛ ЗАПА: ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Соломія КОСТЬ

*Львовская коммерческая академия,
ул. Тершаковцов, 5, Львов, Украина, 79044,
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

В статье проанализированы краеведческие публикации К. Запа, в частности их жанровые особенности. По мнению автора, эти публикации написанные в жанре репортажа, «репортажность» – важная черта этих публикаций. К. Зап был одним из создателей репортажа как жанра в чешской журналистики.

Ключевые слова: Карел Зап, краеведческие публикации, репортаж, история чешской журналистики.